

***Ispit savjesti* Tina Ujevića - Kritička metodologija esejističkoga subjekta**

JELA SABLJIĆ VUJICA
Sveučilište u Mostaru
Filozofski fakultet
University of Mostar
*Faculty of Humanities and Social
Sciences*
E-mail: jelena.sabljicvujica@ff.sum.ba

UDK: 821.163.42.09-4 Ujević T.
Prethodno priopćenje
Primljeno: 29. ožujka 2023.
Prihvaćeno: 12. srpnja 2023.

Sažetak

Ispit savjesti zauzima jedinstveno mjesto u Ujevićeve opusu. On je razdjelna točka njegove biografije, tvorbeno načelo njegove poetike. U njemu se autor iskušava u vježbi samopromatranja i samoanalize bez utvrđenog reda i plana, u mediju koji nema fiksirano uporište. *Ispit savjesti* je traženje koherencije, traženje izraza, svodenje računa. Otud i njegova razgranata struktura koju će teorija teško precizirati, smještajući ga u kontekst hibridne literature, na razmeđu gdje se susreću ispovijed, esej, autobiografija, lirika i mistika. Ovaj rad iz navedenoga čvorišta razvija dvije linije rasprave koje se u konačnici spajaju u Ujevićeve eseju. Na jednoj strani razmatrat će se poteškoće u odnosima posredovanja između subjekta i svijeta, a na drugoj će se ukazivati na prijeporna mjesta *Ispita savjesti*. U daljnjem praćenju dviju linija uočit će se povijesni/krizni/kritički status načela modernoga samoodređenja, ali i neprikosnoven način na koji se on prelama u Ujevićevoj ispitivačkoj prozi. Tako će se moderni subjekt u ispituu savjesti trostruko eksponirati: kao dokument vremena, kao dokument krize i kao dokument kritike.

Ključne riječi: esej; kritika; metodologija; praksa; subjekt.

Tin Ujević's *Ispit savjesti* (Examination of Conscience) – The Critical Methodology of an Essayistic Subject

Preliminary communication

Received: 29 March 2023

Accepted: 12 July 2023

Summary

Ispit savjesti (*Examination of Conscience*) occupies a unique place in Ujević's works. It is the junction of his biography, the creative principle of his poetry. In it, the author is testing himself in a self-examination and self-analysis exercise with no determined order or plan, in a medium which has no fixed base. *Ispit savjesti* is the search for coherence, the search for expression and the settling of accounts. This is from where its branched structure flows, which theory would find hard to define with any precision, placing it in the context of hybrid literature, at a crossroads where confession, essay, autobiography, lyricism and mysticism intersect. This paper develops two lines of discussion from this junction, which, in the end, connect in Ujević's essay. On the one hand, it will consider the difficulties in mediating between the subject and the world, and on the other hand, it will point out the contentious places in *Ispit savjesti*. By following the two lines further, the historical/crisis/critical status of the principles of modernist self-determination will become evident, but so will the inviolable way in which it is deflected in Ujević's soul-searching prose. In this way, the modernist subject will be exposed three-fold in the soul-searching: as a document of the time, as a document of crisis and as a document of criticism.

Keywords: essay; criticism; methodology; practice; subject.

1. Uvod

Treba razriješiti unutrašnji prijemor oko *Ispita savjesti*. Dosadašnja literatura, dovoljno upućena i nužno razuđena,¹ označuje tek mjesto na kojem se on očituje. Riječ je o prozi, zapravo, tvrdi autor, o "mut-

---

1 Srećko Lipovčan upozorava na izrazitu neravnomjernost u recepciji Ujevićeva opusa, osobito proznog. Od 1300 bibliografskih jedinica registriranih do 1981.

noj, somnambulnoj skici",² napisanoj "jednoga čudnoga i teškog jese-njeg dana 1919. u Zagrebu",³ prvotno objavljenoj u *Savremeniku* 1923. godine, i zatim, uz određene autorske prepravke, u esejističkoj zbirci *Skalpel kaosa* 1938. godine. Riječ je o prozi, tvrdi Zvezdana Radoš, koja se ne može "baš precizno generički odrediti - jer taj tekst sadrži elemente eseja, feljtona, lirске proze i autobiografije".⁴ Riječ je o prozi, tvrdi Ante Stamać, "slobodno lebdeće strukture, pune metaforičkih preskoka, afektivnih iskaza, sintaktičkog povezivanja nepovezivoga, ali, začudo, bez brahilogija".⁵ Riječ je o prozi, tvrdi Zvonko Kovač, čija je argumentacija "vrlo razgranata i bogata, premda ne mora zbog toga biti i osobito uvjerljiva: suodnose pojedinih rečeničnih semantičkih jedinica kadšto upravo ometa naglašeno motivsko bogatstvo, koje se pojedine kratke epizode izdvajaju iz osnovnog niza asocijativnih korelacija".⁶ To je, tvrdi Ivo Frangeš, "remboovska, čudesnostra-

---

godine njih je 1250 posvećeno pjesništvu (usp. SREČKO LIPOVČAN, "Prozno djelo mladog Ujevića: kriterij funkcionalnosti i tipološka sistematizacija tekstova", u: *Croatica*, XXVII./XXVIII., 47/48, Zagreb, 1998./1999., str. 120). U međuvremenu je dakako objavljen cijeli niz radova o Ujevićevoj prozi, no, u njima sâm karakter znanstvene rasprave određuje, a onda, i prekriva prijeporne točke njegova stvaralačkog postupka. Drukčije i ne može biti - odabrana perspektiva ujedno i rasvjetljuje i disciplinira diskurs. Izdvajamo: IVO FRANGEŠ, "Tinova Provansa", u: *Nove stilističke studije*, Globus, Zagreb, 1986., str. 332-359; MARKO KOVAČEVIĆ, "Ujevićeva poetika stvaralačkog procesa", u: *Croatica*, XI./XII., 4/6, Zagreb, 1980./1981., str. 87-104; ZVEZDANA RADOŠ, "Ujevićev Ispit savjesti", u: *Republika*, LXVII., 9, Zagreb, 2011., str. 72-78; ZVEZDANA RADOŠ, "Žanrovska problematika Ujevićeva 'Ispita savjesti'", u: *Crkva u svijetu*, sv. 51, br. 1, Split, 2016., str. 35-50; BOŽIDAR PETRAČ, "El sentimiento místico de la vida. Odjeci kršćanske mistike u djelu Tina Ujevića", u: *Croatica*, XI./XII., 4/6, Zagreb, 1980./1981., str. 247-254; ANTE KADIĆ, "Ispit savjesti Tina Ujevića", u: *Marulić*, 3, Zagreb, 1991., str. 293-298; NASKO FRNDIĆ, "Ujevićev Ispit savjesti. Kako je mislio i osjećao 28-godišnji neshvaćeni pjesnik", u: *Hrvatska revija*, 42, 3/4, Zagreb, 1992., str. 404-412; JASNA PAVELIĆ JUREŠKO, "Mistični proplamsaj Tina Ujevića", u: *Republika*, LXI., 11/12, Zagreb, 2005., str. 169-175; LJILJANA ŠARIĆ, "Modernistička jezična svijest u Ujevićevu stvaralaštvu", u: *Croatica et Slavica Iadertina*, sv. 3, br. 3, Zadar, 2007., str. 31-39.

2 TIN UJEVIĆ, "Ispit savjesti", u: *Skalpel kaosa. Iskopine iz sedre sadašnjice*, HKN, Zagreb, 1938., str. 134.

3 *Isto*.

4 Z. RADOŠ, "Žanrovska problematika Ujevićeva 'Ispita savjesti'", str. 36.

5 ANTE STAMAĆ, *Obnovljeni Ujević*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 156.

6 ZVONKO KOVAČ, *Srpski i hrvatski međuratni književni esej: Rastko Petrović i Tin Ujević*, magistarska radnja, Zagreb, str. 163.

vična samoanaliza".⁷ Napoljetku, tvrdi Srećko Lipovčan, nakon što je pobrojao i razvrstao sve prozne radove mladoga Ujevića, riječ je o "doista nesvakidašnjem tekstu".⁸

Bilo je potrebno opisati čitav krug kako bi se od žanrovske neodređenosti *Ispita savjesti*, njegove slobodno lebdeće strukture, vrlo razgranate i bogate, ali ne i osobito uvjerljive argumentacije, čudnostravične i nesvakidašnje samoanalize, vratili natrag toj mutnoj, somnambulnoj skici, napisanoj jednoga čudnog i teškog dana u jesen 1919. godine. Svi ti prijevori, naknadno pobrojani i pohranjeni u književnoteorijsku taksonomiju, upućuju na inicijalni prijevori, nastao na razmeđu teksta i konteksta, afekcije i argumentacije, analize i samoanalize. On je rezultat, i to je osnovna teza ovoga rada, krize moderne koja kulminira u krizi određenja i samoodređenja, koja se očituje u rasapu uređenosti, svrhovitosti, samodostatnosti, i koja svoj izraz nalazi u mutnim, somnambulnim skicama. Pritom nije potrebno posebno dokazivati Ujevićev modernizam, pa ni avangardizam - o tome su pisali i Flaker i Oraić Tolić⁹ - on je nazočan već u samoj strukturi ispita savjesti, on je upisan u potrebu, u karakter, u formu ispitivanja. Potreba upućuje na krizu, kriza upućuje na traženje nove koherencije. Ispit savjesti nije samo prostorna oznaka, nego i vremenska. Kriza moderne ujedno je i vrijeme za svođenje računa:

"ISPIT SAVJESTI! Pomislite ovaj čudnovati slučaj: naći se ovako jednoga dana, sam, bez igdje ikoga u svojem životu, bez učitelja, bez roditelja, bez prijatelja; zatvoriti se - i to zaključati se - u sobu koju nijeste platili, pa sjesti za stol i nagnuti ruke na lakte. Napolju sada pada kiša ili vija vjetrina ili je velika magla; na staklima je vlažni dah kao tanka koprena. Pa onda kazati: deder da sada, sami samcati sa svojim mislima, obnovimo sliku svijeta u sebi, upravo da je stvorimo, da pomislimo, kakav mora da je on u svojoj cjelini i svojim pojednostima, a naročito da se dosjetimo, da se domislimo, kakvi su pravi zadaci našega duha."¹⁰

---

7 IVO FRANGEŠ, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni Zavod Matice hrvatske - Cankarjeva založba, Zagreb - Ljubljana, 1987., str. 324.

8 S. LIPOVČAN, *nav. dj.*, str. 135.

9 Usp. DUBRAVKA ORAIĆ, "Ujevićev citatni Oproštaj s Matošem", u: *Umjetnost riječi*, XXXII., br. 4, Zagreb, 1988., str. 347-359; DUBRAVKA ORAIĆ TOLIĆ, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990.; ALEKSANDAR FLAKER, *Stilske formacije*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str. 274-276.

10 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 87.

Na podlozi ove čudesne slike jasno se može nazrijeti modernistički zahtjev za samoispunjenjem, lišen metafizičkog oslonca i pretpostavljene punoće. Slika svijeta koju priziva pjesnik nije preduvjet samoispunjenja, nego njegova posljedica - izvlačeći svijet iz objektivne ravnodušnosti, subjekt istodobno stvara svijet i sebe samoga. Slika svijeta je zrcalna, u njoj subjekt raspoznaje obrise vlastitosti.¹¹ Upravo je to načelo pjesnik naumio preispitati, sam samcat sa svojim mislima, za stolom, u neplaćenju sobi. To iziskuje junački napor, baš kao što iznalaženje samosvijesti iziskuje junački napor. Treba ispitati propisani model refleksije u kojem se svijet pravilno ogleda u subjektu, i obratno. Treba ispitati njegovu cjelovitost, koherenciju, izvjesnost, drugim riječima: "Mislimo na se. Budimo filozofi, ali onakvi kakvi smo: sasvim lični, egotični, egocentrični; pa makar i na najličniji način."¹² No, predodžba samotnog junaka, koji vlastitim snagama izbavlja ili obnavlja svijet, tipična je za modernistički žanr. U njoj ima nečeg arhetipskog, donkihotskog, nečeg što po svaku cijenu želi očuvati volju za iluzijom. Nije dovoljno ispitati, potrebno je poništiti, prekoračiti, nadići.

Tako smo došli do one povijesne točke na kojoj se javlja unutarnji prijemor *Ispita savjesti*. Matei Calinescu govorit će o "fizionomijskoj samosvijesti" moderniteta, vezanoj "uz nemirnu žudnju za promjenom"¹³ koja iz akutne sadašnjosti upravlja procesima nadilaženja povijesti. Ova tvrdnja uvjerljivo opisuje i objašnjava kulturu krize, ali pritom propušta zahvatiti krizu kulture. Propušta zahvatiti one aspekte moderniteta koji idu dalje od "nezasitne gladi za novinom"¹⁴ i upravo *kritički* prekoračuju kulturni okvir u kojem povijest nalazi svoju ontologiju. Tako Calinescu kriznom stadiju moderne oduzima onu sposobnost koju Peter Bürger uzima kao ključnu: sposobnost sa-

---

11 Oblikovanje ovoga načela subjektivnosti, odriješenog od "normativnih sugestija prošlosti", Habermas pripisuje Hegelu, on je prvi koji je opojmio samoizvjesnost moderne kao krizu izvjesnosti: "Kao princip novoga vremena ponajprije otkriva Hegel - subjektivnost. Iz ovoga principa istovremeno objašnjava nadmoćnost modernoga svijeta i njegovu kriznost: on se ujedno doživljava kao svijet napretka i otuđenog duha. Stoga je prvi pokušaj da se moderna dovede do pojma istodoban s kritikom moderne" (JÜRGEN HABERMAS, *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb, 1988., str. 21).

12 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 88.

13 MATEI CALINESCU, *Lica moderniteta: avangarda, dekadencija kič*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 246.

14 *Isto*.

mokritike.¹⁵ Slika svijeta ne može se obnoviti ako se ne obnovi i medij preko kojega se ona odašilje. Treba ispitati, a onda i nadići, samu formu refleksije.

Eto najvažnijeg dokaza Ujevićeva avangardizma. Njegova mutna, somnambulna skica čin je samokritike, kriza forme. "Otkrovenje novih sazviježđa"¹⁶ nije moguće bez otkrovenja novih odnosa posredovanja, zvali se oni "kontemplacija ili sanjarija ili introspekcija".¹⁷ To ujedno znači da novu formu refleksije nije moguće unaprijed misliti, ona se mora razviti u samom procesu otkrivenja, inače se u taj proces uvlače isti oni kulturni modeli koji se žele nadići. Otud unutarnji prijepor. Otud *Ispit savjesti* kao dokument krize. Otud potreba za eksperimentiranjem.¹⁸ Nema nikakve dvojbe kako je Ujević bio svjestan ovog prijevora. Dokazi za to postoje na svim razinama njegova argumentiranja, koliko god ono bilo razgranato ili nedovoljno uvjerljivo. U eseju *Trenutak, vrijeme i vječnost u književnoj umjetnosti* ističe se pitanje: "Kako da nasilno uopćujete nešto što je od najsubjektivnijega? I kako da jedno zakopano neopipljivo - lako izvrćete u statističku udobnost fotelja i ostaloga birokratskoga inventara?"¹⁹ Nema sumnje kako je ovo pitanje, bez obzira na naivnu retoriku individualnosti koja slijedi u pjesnikovu rezoniranju, upućeno onoj modernoj svrsishodnosti koja ima potrebu normirati svako protezanje subjekta. Ovdje je na snazi kritika one logike koju Adorno nalazi u Benjaminovoj esejistici, logike "koja ono posebno zamata u opće ili ono opće samo apstrahira iz posebnoga".²⁰

Nadalje, u eseju *Ključ ljubavi, Arthur Rimbaud* stoji tvrdnja: "Svijet je pjesnička slika, a nikakva logička nužda. Svijet je u pokretu slika, u proizvoljnosti slika. Svijet je estetički fenomen, a nikakva stvarnost

---

15 "S povijesnim avangardnim pokretima društveni parcijalni sistem umjetnosti ulazi u stadij samokritike... Time uspostavljena samokritika parcijalnog društvenog sistema umjetnosti omogućava 'objektivno razumijevanje' proteklih faza razvoja" (PETER BÜRGER, *Teorija avangarde*, Antibarbarus, Zagreb, 2007., str. 30-31).

16 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 88.

17 *Isto*.

18 "Vrijeme je za eksperimente". *Isto*, str. 88.

19 TIN UJEVIĆ, "Trenutak, vrijeme i vječnost u književnoj umjetnosti", u: *Eseji, kritike i zapisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 56 (Tekst je prvi put objavljen u *Domovini*, Zagreb, 1926.).

20 THEODOR ADORNO, "Karakteristika Waltera Benjamina", u: *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., str. 88.

i nužda. Svijet je djelo magioničara iluzioniste. Svijet ne može biti objekt metafizike i filozofije ukoliko filozofija nije maskirana poezija."²¹ Opet nema sumnje o naravi Ujevićeve argumentacije. Ona je ovdje ovjerena ničeanskom predodžbom demijurga koji jednim udarcem ruši logičku konstrukciju svijeta. Kritika logike jest kritika modernog samoutemeljenja, logika je ta koja pribavlja autoritet moderni, dok je istodobno porobljava.

Nadalje, u eseju *Sumrak poezije* piše: "Ja protivno od Benedetto Crocea koji je kazao da je umjetnost 'auroralni oblik saznanja', dakle put početnika za otkrivanje istine, samostalno sudim da je umjetnost baš krepuskolarni, završni, oblik saznanja."²² Ujević ovdje doseže krajnju točku moderne kritike. Proces spoznajnog uređenja u konačnici se polaže u medij koji spoznaju uzima metaforički: kao put koji se račva. Umjetnost na paradoksalan način presuđuje rigorizmu moderne. Njezina bestemeljnost zaključuje raspravu o logičkom utemeljenju svijeta, njezina je nesvrhovitost završna riječ logičke upravljenosti svijeta.

Ujević, dakle, upravo problemski zahvaća sve tri razine odnosa subjekta i svijeta. To je nedvojben dokaz njegove samosvijesti. Odatle slijedi put koji se račva. Njeza se dotiče samo praksa koja nije unaprijed oblikovana. Mutna, somnabulna skica. Ona je dokaz pjesnikove samokritike. Ona ujedno iziskuje potrebu radikalne revizije dosadašnjih praksi posredovanja. Čin prekoračenja nije moguće kritički osoviti ako pritom ne zahvati ono što mu prethodi.

2. Mitsko-religijska praksa

Eshil će okivanje Prometeja započeti znakovitom metodološkom sumnjom. Šepavi Hefest, bog i zanatlija, savršen u umijeću čija mu je moć darovana i zato van domašaja, žali onoga tko je za tom moći posegnuo. I kune: "Ah, prokleo bih ovaj mrski zanat moj!"²³ No, nakon što bude upozoren: "A što ga proklinješ... tvoj zanat za te muke ništa nije kriv... Tegoba sve je osim vlast nad bozima, jer osim Diva niko

21 TIN UJEVIĆ, "Ključ ljubavi, Arthur Rimbaud", u: *Eseji, kritike i zapisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 205 (Tekst je prvi put objavljen u *Pregledu*, Sarajevo, 1935.).

22 TIN UJEVIĆ, "Sumrak poezije", u: *Eseji, kritike i zapisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 94-97 (Tekst je prvi put objavljen u *Novom dobu*, Split, 1929.).

23 ESHIL, "Okovani Prometej", u: *Grčke tragedije*, prev. Miloš Đurić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979., str. 45.

nije slobodan",²⁴ priznaje valjanost te strašne tvrdnje i uzima kovačko oruđe u ruke. Da, tegobno je otajstvo umijeća jer ide ka izvršenju vođeno nepristupačnom i bezobličnom voljom, nošeno snagom koja nadmašuje snagu izvršioca. Ako umijem kovati, znači li to onda da posjedujem umijeće? Ako se umijeće daruje, onda posjedujem samo milost bogova, a ona je nedokučiva. Ako se umijeću uči, onda posjedujem samo znanje o umijeću, a ono je prenosivo i tek se posuđuje. I naposljetku, ako *pretpostavim* da posjedujem umijeće, kako to mogu dokazati osim ako ne okujem boga?

To je dijalektika usuda koju grčki genij pohranjuje u vakuum mita kako bi posredovao sebe sama. Mit je prva metodološka praksa jer tvori univerzalni agens u kojem se rastvara cjelokupno iskustvo i iz koje izvire svijest o tom iskustvu: mit je svojevrsna tamna komora preko koje se predmet, ono što vabi postojanjem i ono što je sputano težinom postojanja, projicira u svijest kao bestežinska slika, kao ideja. Pritom infrastruktura mita nije reducirana na svrhovito prenošenje podataka, nego je, ovo je Schellingova slika, uronjena u olimpski eter kojim odzvanja šarolika vreva bogova. Ali, upravo zagasita boja mita zamućuje optiku grčkog bića, dojam nužno slabi budući da je prelomljen i istina ostaje izvan bića.²⁵ Svijest o slabosti metode presuđuje u korist grčke sumnje koja postaje konstitutivni element i antičkih predstava i Sokratovih protoznanstvenih tehnika ispitivanja. Sumnjati znači biti Grk, sumnja je praforma teorijskog uma, ona ovjerava mitsku praksu, i to tako što se oba kraka, i ono što se posreduje i ono čime se posreduje, superstruktura i infrastruktura, uprisućuju sviješću: nedokučivost mita promišlja se kao egzaltirana verzija fatuma, upravo kao što se nedokučivost postojanja promišlja kao prizemna verzija smisla. Istina se ne može promisliti i zato ostaje izvan bića.

Kasnija religijska praksa prisvaja ovu istinu, ali ne više kao sumnju, nego kao izvjesnost. Na taj se način metodološka potka stabilizira. Nastaje metonimijski osvojen medij preko kojega se subjekt i svijet dekodiraju kao izdanci značenja višeg reda. Forma refleksije, istina, gubi na suptilnosti razuđene mitske metaforike, no dobiva na snazi povezivanja međusobno udaljenih elemenata spoznaje. Religijska praksa, tako, omogućuje obnovu slike svijeta: ona je referenca idealne slike, pravilni odjek logosa, i tako dalje u metonimijskom lancu. Tako se stvara sveobuhvatna hijerarhija koja sve zahvaća, sve stavlja

---

24 *Isto*.

25 PLATON, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009., str. 509.

u red i svemu daje smisao -"kozmička sociologija".²⁶ No, s druge strane, ovako provedena metodološka stabilizacija nužno mora obezvrijediti rad subjekta kako bi zadobila vlastitu legitimnost. On je skučen u uvijek isti okvir referencije, njegova je kritika drugorazredna i ne dobacuje dalje od ispovijedi. Tako se nad njim zatvara krug.

Ispit savjesti na nekoliko mjesta dotiče obod ovog kruga. Spominje svetoivanske vizije i savršenstvo meštra Eckharta, "traženje Istine i život bogoiskatelja".²⁷ Spominje Augustinove ispovijesti, i, osobito dirljivo, molitveni zanos Katarine Sijenske. Govori o mističnom dnu, otvorenju srca, novoj mistici evanđelja, o patnji, askezi, samoći, o svetim stanjima, žarkim hipnozama i somnabulnim šetnjama. I zazivlje, neprestano zazivlje, u besprijekornoj formi inkantacije: "Dođi k nama, siđi na nas, obuzmi nas i zaposjedni, Sveta Inspiracijo, Duše Sveti! - Veni Creator Spiritus!"²⁸ Odmah potom, ide i dalje i dublje, prema istoku, invocira Muhamedova priviđenja, Sokratove zadnje razgovore, svete indijske sanjarije: "Ali, ima jedan bunar i u Upanišadama, a ja sam par puta vidio svoje lice u upanišadskom bunaru, pomično na svijetloj vodi, mirisavo od vlage i truleži konopaca."²⁹

Teorija, dakako, nije propustila vrjednovati ovu religioznu gestikulaciju. Frangeš govori o nerazmrsivoj asocijativnoj i semiotičkoj mreži judeo-kršćanske civilizacije.³⁰ Zvezdana Radoš govori o mističnom iskustvu ispovjednoga subjekta koje je "vrlo slično iskustvu katoličkih mistika",³¹ o jeziku i stilu bespoštednog samoispovijedanja bliskom svetom Augustinu,³² o stilu novozavjetnih blaženstava,³³ o lirskim refleksijama o Katarini Sijenskoj,³⁴ o leksiku i simbolici katoličkih mistika,³⁵ o patnji i ljepoti kontemplativne samoće i mističnim ronjenjima.³⁶ Jasna Pavelić Jureško govori o mističnim proplamsaji-

26 T. UJEVIĆ, "Sumrak poezije", str. 94.

27 ISTI, *Ispit savjesti*, str. 103.

28 *Isto*, str. 89.

29 *Isto*, str. 106.

30 Vidi: I. FRANGEŠ, *nav. dj.*, str. 342-344.

31 Z. RADOŠ, "Žanrovska problematika Ujevićeva 'Ispita savjesti'", str. 44.

32 *Isto*, str. 45.

33 *Isto*.

34 *Isto*, str. 46.

35 *Isto*, str. 45.

36 *Isto*, str. 46-48.

ma,³⁷ Marko Kovačević radije govori o pounutrašnjenju ili interiorizaciji kao onoj razini "čovjekova doživljavanja i proživljavanja zbilje i života na kojoj se dokida oštra granica između subjekta i objekta, između svijesti i podsvijesti".³⁸

No, sve su ovo simptomi krize u ovako normiranoj praksi posredovanja. Zazivi koherencije ili "intuicije bistrovidnosti"³⁹ nisu ništa drugo do uvod u novu metodologiju subjekta. Ujević je dovoljno prodoran da bi zastao na metaforici mitske ili metonimiji religijske referencije: mistika, "to je epuracija fenomenalne individualnosti",⁴⁰ duh, to je medij, napor ostvaren "bez taumaturgije, magije, spiritizma i svih lažnih obreda".⁴¹ Ispit savjesti stoga iziskuje koncentrično širenje onoga kruga koji se zatvara nad subjektom - to je suptilna dijalektika usuda koja pasivnu formu refleksije prekoračuje tako što je neprestano invocira. U najhrabrijim trenutcima ova se dijalektika izvrće u persiflažu: "Veritas vincit! kažu nam. Dakako, istina pobjeđuje samo na kinematografskim programima: ili u kazališnoj kafani",⁴² ili, još suptilnije: "Blaženi oni, koji su pali na bojnim poljima! Blaženi oni koji su se rano oženili!"⁴³

Ako hoće biti koherentan, ispit savjesti mora iz temelja revidirati metodologiju koja prosudbeni napor subjekta smješta isključivo u niski registar zabluda i snoviđenja. Mora ići dalje od zaziva. Mora eksperimentalno bilježiti rezultate ispitivanja, i to uzeti kao mjeru savjesti, a ne kao njezinu potvrdu. Subjekt je taj koji ovjerava svaku infrastrukturu i nema razumijevanja svijeta bez samorazumijevanja. Ali, s druge strane, nema subjekta koji već ne postoji u svijetu, on se može razumjeti samo u odnosu spram svijeta, i ne samo to, on se može razumjeti samo kao cjelina, kao jedno Ja - kada kaže dio, on misli na cjelinu. Shodno tome, on i svijet razumijeva samo kao cjelinu, dok on postoji u objektivnoj ravnodušnosti spram cjeline. Subjekt je uvijek *jedna* iluzija:

---

37 Vidi: J. PAVELIĆ JUREŠKO, *nav. dj.*, str. 169.

38 M. KOVAČEVIĆ, *nav. dj.*, str. 90.

39 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 100.

40 *Isto*, str. 91.

41 *Isto*, str. 101.

42 *Isto*, str. 95.

43 *Isto*, str. 103.

"Kojemu se mladomu čovjeku nije dogodilo da nekoliko puta u glavi ne obađe sve domovine u čovječanstvu, te da, kolikogod on toplo volio svoju u utrobi i mozgu, pronade da ona nije ni najbolja ni najidealnija! Kojemu se idealnom mladiću nije dogodilo da pronade da ovdje među nama ne valja baš ništa, ni novine ni profesori, ni pozorišta, ni kafana, pa da ode u drugi svijet da nađe bolje, dok se tu ahasverski ne upozna sa maglom, snijegom, slanom, kišom, krupom, gladi, siromaštvom i očajem, i ne nađe da su vlade svuda rdave, a oporbe svugdje željne vlasti! Kojemu se nije dogodilo da je na svoj račun prekrčio ne znam koliko puta geografsku kartu, te da je zatim zasnovao jedno veće idealnije čovječanstvo, gdje bi, recimo, za veće nutrašnje nadčovječanstvo trudili već danas ostvareni nadljudi! Kojemu se mladomu čovjeku nije dogodilo da je bio idealista, obično nacionalista, katkada i šoven (što nije smetalo da do zgođe postane antipatrijot), pa da je onda mijenjao između liberalizma, radikalizma i socijalizma, bio slobodni vjernik, religiozni mistik, slobodoumnik i ateista! Kojemu se mladom čovjeku nije dogodilo da se bori između evolucije i revolucije, etičke i ekonomske teorije, kulture i politike, parlamentarizma i terorizma riječi! Koji mladi čovjek nije bio i panslavista ili pangermanista - ili to oboje skupa - snivao i raskrivao saveze i sporazume, nekada simpatisao s latinskim redom i jasnoćom, drugi put sa keltskom sanjarijom i magluštinom, da onda zavoli grčku vedrinu, indijski misticizam, ili germansku metafiziku spojena sa ruskom samilošću!"⁴⁴

Tako počinje *Ispit savjesti*. Njegove rečenice, s brojnim umetnutim klauzulama i gradacijama, prizivaju formu inkantacije. No, one se ne uvezuju u kružnu strukturu kako bi se onda, u sve širim obodima, približile idealnoj slici. One su prije svega dokaz eksperimentalnog napora subjekta koji ne propušta zabilježiti nijednu iskustvenu proceduru, nijednu identitetsku iluziju.⁴⁵ Samo se tako može obnoviti slika svijeta. Ako je savjest ono što se posreduje, superstruktura, onda je ispit ono čime se posreduje, infrastruktura. Oni su upućeni jedno na drugo bez ostatka, bez instance koja im je nadređena i stoga nije zahvaćena posredovanjem. Takva se praksa ne može ostvariti niti u apelativnom mediju Katarine iz Siene, niti u ispovjednom mediju Augustina iz Hippa. U inkantacijskoj formi *Ispita savjesti* odjekuje jedna dublja, aktivnija refleksivna veza:

"Razmotrimo dakle sada čovjeka sama, bez vanjske pomoći, oboružan jedino vlastitim oružjem, lišena milosti i spoznaje Božanskog, koje je sva veličina, snaga i temelj njegova bića. Da vidimo sada kako se drži kad je sam sa sobom. Neka me uvjeri, snagom svojeg rasuđivanja, na kojim je temeljima izgradio

44 *Isto*, str. 85-86.

45 "A mi smo doživjeli u sebi niz duševnih prevrata, više preobraćenja, koja su bila nužna i značajna u svom trenutku, jer su bila dozrela sa urom. Sad iz daljine to sve čini jednu lijepu historiju, koju je vrlo teško razumjeti potankosti sa onim ličnim i prolaznim pobudama koje treba odmrstiti i rasplesti" (*Isto*, str. 107).

onu nadmoć koju smatra da ima nad ostalim stvorenjima. Tko ga je uvjerio da je veličanstvenost kretanja nebeskog svoda, vječni sjaj baklji što kruže nad njegovom glavom, pa strahovita gibanja beskrajnog mora, da je sve to nastalo i da se nastavlja kroz tolika stoljeća samo zato da mu bude na ugodu i službu? Je li moguće zamisliti išta smješnije od toga bijednog i ništavnog stvorenja koje nije ni gospodar nad sobom, izloženog udarcima sa svih strana, je li moguće da se ono smatra gospodarom svemira, a zapravo nije u stanju spoznati ni njegov najmanji dio a kamoli vladati njime? I ta povlastica koju sebi pripisuje - da je u tom velikom zdanju jedini koji bi imao sposobnosti u njemu vidjeti svu ljepotu i kakvoću, jedini koji može zahvaliti graditelju i spoznati ono što nastaje i ono što se gubi u ovom svijetu, tko ga je obdario tom povlasticom? Neka nam taj pokaže povelju dobivenu za tu lijepu i velebnu dužnost.⁴⁶

Zapanjujuća sličnost između Ujevićeve i Montaigneove proze upućuje na pripadnost istom sustavu znanja, istoj epistemi. Preciznije rečeno, one su analogne slike s dva kraja diskurzivnog spektra - s jedne strane stoji slika subjekta koju treba obnoviti u svjetovnom odnosu, a s druge slika svijeta koju treba obnoviti u subjektivnom odnosu. Montaigneov skepticizam iz *Apologije* analogan je mističnom dnu *Ispita savjesti*. U oba se slučaja u samodostatnost moderne ugrađuje mehanizam krize. Samo se tako može kritički nadići norma na koju subjekt uporno nailazi u procesu posredovanja.

3. Znanstvena praksa

Mitska sumnja i religijska izvjesnost na karakterističan su način podjednako uključeni u znanstvenu praksu. Znanost, naime apstrahira grčku skepsu, i to tako što je legitimira kao *latentnu kategoriju*, dok u samom procesu ispitivanja legitimiranom kao *imanentna kategorija* za nju nema mjesta, naprotiv, tvrdi se da samo izvjesnost procesa osigurava izvjesnost rezultata s jedne strane i ponovljivost procesa s druge. Tako se mit i religija istovremeno apsorbiraju i nadilaze. Znanstvena metodologija tendira prema objektivnosti i zato iz procesa ispitivanja isključuje svijest o tom procesu: u vakuumu znanosti rastvaraju se predmeti i pojave kako bi se izlučila neposredna istina o njima samima. Ako su mit i religija tamne komore, onda je znanost svijetla komora, svrhovito ustrojen eksperimentalni pogon u kojem se predmet i slika preklapaju, a subjekt tek služi bilježenju rezultata.

Upravo na ovom mjestu izbija aporijski mentalitet znanstvene norme posredovanja. Ako ona tvrdi da otkriva objektivnu istinu koja postoji neovisno o subjektu, onda se predmet i slika neminovno podudaraju u

---

46 MICHEL DE MONTAIGNE, "Apologija Raimonda Sebonda", u: *Kolo*, 2, Zagreb, 2003., str. 187-188.

idealnom ambijentu, istom onom koji znanost tako gordo odbacuje.⁴⁷ Znanstvena infrastruktura neovjerena u superstrukturi nužno ostaje zatvorena u preegzistentnoj formi eksperimenta, ona isključuje svijet iz svog ne-bića i na taj način invocira nesumnjivu istinu - znanost se izvrcē u mit koji u sebe ne sumnja.

Tako se opet zatvara krug nad subjektom. "Neposredno objektivno znanje", tvrdi Bachelard, "je nužno pogrešno već samom činjenicom da je kvalitativno".⁴⁸ Ujević radije govori o hiperboli aproksimacije, bolesti analize koja sve svodi na najmanji zajednički nazivnik.⁴⁹ *Ispit savjesti* dotaknut će obod ovoga kruga tek posredno, uzimajući "jasne i precizne termine diskurzivne misli"⁵⁰ kao drugu stranu intuicije ili moguću oblik koherencije. No, to ne znači kako s ove strane intuicije ne postoji jasna i precizna kritika znanstvene forme refleksije. O tome svjedoči jedan značajan navod:

"Ja se od nekoliko mjeseci pitam, ne živim li u nekoj ludnici, gdje me svi lažu ili varaju, ili opet u fantastičnome svijetu, gdje su ljudi zlobni i zluradi. Ne znam. Ne razumijem. Ne dovijam se tomu. Možda drugi pravilno vide, a ja krivo; i to bi bilo u redu. Ali patnja je razvila moje Ja do frenetičke hiperpotencije; te ona često kuša da svijet ne pojmi inače nego na svoju sliku i priliku, dakle crveno i žarko, ali sve u izabranim slikama i bojama. *Strah me je da ne vidim globus odviše kroz iluziju svojega duha*. Tu onda nastaje opasnost, da, pošto sam sâm eksperimentiran, počnem eksperimentirati druge, pa da postavljajući se u odviše pragmatičke stavove, izgubim stvarnost života za volju škodljivih iluzija."⁵¹

Svijest o metodi ovdje uveliko nadmašuje puko intuiranje bistrovidnosti. Iz infrastrukture subjekt crpi svoju snagu i ujedno svoje granice: razumijevanjem uvjeta u kojima se ostvaruje, on proizvodi sebe i, povratno, usložnjava infrastrukturu iz koje je posredovan. Proizvedeći sebe, subjekt *preobražava* okolnosti nastanka⁵² i na taj

47 Uputno je usporediti kako Habermas razotkriva Peirceove logičke procese: ako se oni događaju subjektu izvjesnim strukturnim pomicanjima, onda je nužno idealno premostiti jaz stvoren između infrastrukture i superstrukture (usp. JÜRGEN HABERMAS, *Saznanje i interes*, Nolit, Beograd, 1975.).

48 GASTON BACHELARD, *The Formation of the Scientific Mind. A Contribution to a Psychoanalysis of Objective Knowledge*, Clinamen Press, Manchester, 2002., str. 210.

49 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 100.

50 *Isto*, str. 99.

51 *Isto*, str. 98.

52 Prepreka se očituje i u historijskim i ahistorijskim metodološkim praksama. Lévy-Bruhl će tako u mitsku svijest ugraditi kolektivne predstave kao izvje-

način samom sebi prijeći put do izvjesnog saznanja. Svijest je upućena na svijet, ona je inervirana njezinom predmetnošću, ali se ostvaruje njezinom prosudbom: misleći svijet, svijest misli sebe i ujedno preobražava svijet. Rečeno fenomenološki, svijest *intendira*, djeluje mrežom noematičkih podražaja, ali i *pretendira*, umišlja, iznevjerava formalni substratum, iskoračuje iz sebe. Kritika i kriza *Ispita savjesti* ovdje tvore spoj ili unutarnji prijevor. S jedne strane, nije moguće koncipirati takvu formu refleksije koja će ispitati, a onda i obnoviti sliku svijeta neovisno o subjektu. S druge strane, subjekt je uvijek *mnoštvo* krivotvorina.

4. Metapraksa

Ukazivanjem na unutarnji prijevor *Ispit savjesti* prestaje biti tek dokument krize. Njegova se forma refleksije premrežava sa sadržajem, iskustvom refleksije. Sad je potrebno odabrati stranu, staviti naglasak, inače se prijevor produbljuje. "Danas dabome počinjem i ja misliti."⁵³ Postoje dvije prakse koje, svaka na svoj način, pomiču ravnotežu uspostavljenu u posredničkim odnosima kako bi upravo iskustveno razriješili prijeporne spojeve. To ujedno znači: a) da se u proces posredovanja uključuju i elementi od kojih je on sazdan; b) da su rješenja prijevora isključivo praktična i privremena. Nema više oslonca na koji treba osoviti obnovljenu sliku svijeta. Nju je moguće obnoviti jedino u krhkom konsenzusu forme i sadržaja.

U prvom se slučaju konsenzus postiže u praktičnom okviru psihičke prakse. Budući da ima potrebu za stalnim iskazivanjem, makar i za volju škodljivih iluzija, subjekt se razumije kao emanat psihičkog stroja koji se samoregulira neprestanom proizvodnjom želja i njihovom introjeksijom. To je, kako tvrde Deleuze i Guattari, igra kontinuiranog diskontinuiteta.⁵⁴ Takav konsenzus pomiče ravnotežu na

---

snu infrastrukturu kojom je ona proizvedena (usp. LUCIEN LÉVY-BRUHL, *Primitivni mentalitet*, Kultura, Zagreb, 1954.). No, razumijevanje mitske infrastrukture izgrađuje novu infrastrukturu koja onemogućava izvjestan pristup načelima izgradnje mitske svijesti.

53 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 113.

54 "Daleko od toga da je suprotnost od kontinuiteta, prijelom ili prekid uvjetuje ovaj kontinuitet, on pretpostavlja ili definira ono u što zadire kao ideal kontinuiteta. To je zato što je, kako smo već rekli, svaki stroj stroj stroja. Stroj proizvodi prekid tijeka samo ukoliko je vezan za drugi stroj koji proizvodi ovaj tijek" (GILLES DELEUZE, FELIX GUATTARI, *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1983., str. 38).

stranu infrastrukture: ona upravlja superstrukturom, koja je ovdje shvaćena kao kontrolna instanca ega, i da bi se razumio subjekt je primoran stalno regredirati u ono simptomatično. Psihička infrastruktura *govori* svojim jezikom i *živi* svojim životom, a subjekt se ostvaruje onoliko koliko uspijeva prevesti od mutnog, somnabulnog jezika. Budući da je posredovan, subjekt nikada ne može ovladati procesima koji ga pokreću i, isto tako, nikada ne može prestati pokušavati, on je:

"Unutrašnji logor! Matematika ga je dopuštala kao rasporedni lokal za aksiome i intuicije, psihologija je iz njega vukla slatki delirij, poezija jednu oniričku melodiju, patologija kao mogućnost da se svijet okrene stubokom, a konfesija kao polemički arsenal i receptaculum formula za uništenje neadekvatne sreće u fenomenologiji relativiteta."⁵⁵

Ali, *cogito* promišlja želju koja ga pokreće i time ju preobražava, on nije tek ugrađen u kontinuirani diskontinuitet psihičkog stroja, on ga naime izgrađuje: *cogito* nije trošenje infrastrukture, nego njezino proizvođenje. Sam subjekt može opetovano dokumentirati određena regresivna stanja,⁵⁶ ali čim ih je uspio promisliti, pa makar i spekulativno,⁵⁷ on ih nadilazi, te oni, kao objektivno postavljeni uvjeti nastanka, postaju *suštinski* nepristupačni. Savjest ispituje svijest, i čim je krene razumijevati, ona je za njega izgubljena. Subjekt čita infrastrukturu i tako piše sebe i novu infrastrukturu, on je uvijek jedna dvostrukost, *doppelgänger* koji se raspoznaje kroz iskrivljenu prizmu vlastitoga bića:

"Dodatak: Zbilja je ovaj način pisanja izraz nevrastenije, i ima u sebi od one gorke emfaze koju obično zamjeram drugim piscima. Zamjerit ću je i sebi; ali, ako što spasavamo, spasimo goli, sirovi, nevrastenički dokumenat ... Gledajte me ovako dvostruko, u dva stupca i pandana, pa još niste dobili pravu ideju o meni trostrukom, daljem, zamršenom i u dubini vrlo mirnom, staloženom, hladnokrvnom. Ponavljam sebi vlastite uvrede - i sudim Vrijeme, tok jednoga doba."⁵⁸

U drugom se konsenzusu ravnoteža pomiče na stranu superstruk-

55 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 101.

56 "Ali, naknadno, ne mogu da sebi sakrijem kao da 'psihička tjeskoba' kazuje ovaj diktat, nameće žurbu, biva ta žurba. Neki refleksi kao da čudno reaguju. Cijeli način pisanja odaje na sebi znakove živčane neugodnosti, mrskih odgovora na neugodna pitanja..." (*Isto*, str. 124) ili: "Sve ovo gore je mutna, somnabulna skica, napisana ... s mnogo trzaja, vrlo nervozna" (*Isto*, str. 134).

57 "A veća je valjda moja savjest, nego moja svijest; etičan sam dakle i u onim dijelovima mojega bića, koje razum ne osvjetljuje" (*Isto*, str. 91).

58 *Isto*, str. 130.

ture: subjekt uređuje odnose posredovanja i povratno oblikuje infrastrukturu. Ovdje je riječ o onim očitovanjima diskursa koji izrastaju iz estetskoga čina kako bi dosegli privremenu koherenciju u jasnoj i preciznoj terminologiji. To je onaj Lejeuneov autobiografski ugovor koji se sklapa između dva lica naracije.⁵⁹ No, odnos između autora i lika, bilo u umjetničkom, bilo u meta umjetničkom kontekstu, omeđen je razlikom koja je u književnoj propedeutici opojmljena kao neprelazna,⁶⁰ dakle uzima se samorazumljivo. Ta razlika zapravo proizlazi iz estetske metodologije. Subjekt promišlja umjetničku infrastrukturu tako što uranja u nju, postaje njezinim dijelom, i stoga nužno u njoj biva preobražen.⁶¹ On se spram umjetničke forme odnosi kao *deus ex machina* spram tragičkih protagonista: silazi s visina kako bi praznom tijeku sudbine pridodao sadržaj, odnosno, kako bi je osmislio, povezao i, samim time, revidirao. Ujević je ovdje nedvosmislen:

"Dobro poznam obmanu memorijalista ili pisaca autobiografija, koja se sastoji u tome, da i kada dosta tačno i objektivno izvješćuju o povijesnim i društvenim prilikama, držeći se stvarnoga i kronološkoga reda, s druge strane naprovi padaju u tu zabunu, koja se tiče njihove vlastite svijesti, da u ranija vremena postavljaju nizove misli i načine osjećanja, do kojih su docnije došli. Jer je takva autobiografija ne samo jedna ispovijest nego i opravdanje ili barem objašnjenje, pa prama tome svoje ranije akcije objašnjuje motivacijama, do kojih je došao tek docnijim razmatranjem, ili pak čitavu pripovijest udešava prama

---

59 Usp. PHILIPPE LEJEUNE, *On Autobiography*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989., str. 6.

60 Bahtin primjerice govori o intranzitgentnosti u odnosu između autora i lika u estetskoj aktivnosti, ali je sam termin, ma koliko bio praktično uvjerljiv i opravdan, teorijski obuhvaćen tek kao pojam. To je *petitio principii* svake književne terminologije: ako vidi pojave, ne vidi sile; ako vidi sile, ne vidi pojave (usp. MIHAIL BAH TIN, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1991.).

61 One zamjerke koje postmoderni teoretičari, Barthes prije svih, s pravom upućuju realističkoj umjetnosti, vrijede i za nju (usp. ROLAND BARTHES, *Književnost, mitologija, semiologija*, Nolit Beograd, 1979.). Estetski subjekt uvijek djeluje metodički, čim je na određeni način promislilo i povezao infrastrukturu. Upravo ova određenost, odnosno, karakterističan način preobrazbe formalnog ustroja teksta upućuje na kritički nazor estetske metodologije i svaka rasprava o metodi koja navodno služi dekonstrukciji umjetničke infrastrukture kao surogata tendenciozne prakse, zanemaruje činjenicu kako je takav postupak, na superstrukturnoj razini umjetnički tendiranog teksta, već prisutan. Postmoderna estetika je stoga bitno tautologična.

62 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 91-92.

nekoj tezi, koja bi sve imala da postavi u intelektualnu krutu svjetlost."⁶²

Tako se i ovaj konsenzus izvrće u normu koju treba nadići. Savjest se i dalje traži, ispituje, "ište rukom uza zid i štakom po tlima",⁶³ govori u parolama i konstativima: *Mislimo na se! Ispit savjesti! Bistroidnosti, molim! Spomenimo: histerija! Ustanimo!* Traži istinu ili barem dobro sročeni smisao. Subjekt se promatra tako što promatra, mora na neki način izaći van sebe kako bi se vidio, mora posegnuti za nečim kako bi se uvjerio da ima snagu posezanja, mora se dakle posredovati da bi se ostvario. Savjest traži ispit, ispit traži savjest.

5. Esejistička praksa

Postaje jasno kako se subjekt eksperimentalno posreduje jedino u takvoj antimitskoj i antiznanstvenoj metodološkoj praksi koja nema pret-postavljenu infrastrukturu, nego je uvijek iznova proizvodi u ispitivačkom činu. Samo se tako uspijeva radikalizirati normativni karakter modernoga diskursa. Obnoviti sliku svijeta prije svega znači djelovati u mediju oslobođenom predrazumijevanja, lišenom punoće. Evo što kaže Max Bense:

"Esejistički piše onaj tko piše eksperimentirajući, onaj tko, dakle, svoj predmet kotrlja ovamo i onamo, tko ga ispituje, opipava, provjerava, reflektira, tko ga laća s različitih strana i u svojem duhovnom pogledu skuplja ono što vidi, te stavlja u riječi ono što predmet dopušta da se vidi u uvjetima stvorenim pisanjem."⁶⁴

Tek se sad subjekt može iskušati u vježbi rasuđivanja. Ako "nam treba jedan nov svemir za našu ličnu upotrebu",⁶⁵ onda nam podjednako treba stalno iskušavati uvjete nastanka takve sinteze. Esejistički subjekt promišlja infrastrukturu tako što je proizvodi, i zato mu se svako porijeklo otkriva kao naknadno, a svaka tendencija kao proizvoljna. On je uvijek eksperimentalan:

"Priznajmo, ovo je dosta žestoko i moram priznati da je upilo malo tona meetinga, malo žestoke retorike; koja izvrsno odgovara duhovnom raspoloženju "poslije preloma". Ovo nije više ni čista literatura, ni pravi feljton. Ponešto se udaljuje i od stvarnosti. Ovo je eksperimentisanje mozgom, ona lucidna ludnica politike i političke hidre."⁶⁶

Stupanj samosvijesti ovdje nesumnjivo doseže kritičku razinu. *Ispit savjesti* nije i ne može biti ispovjedna proza niti je uzorak mistične

63 *Isto*, str. 91.

64 MAX BENSE, "Über den Essay und seine Prosa", u: *Merkur*, 3, Berlin, 1947., str. 418.

65 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 87.

66 *Isto*, str. 121-122.

literature. Njegov je nedostatak uporišta dokaz kritike. Njegova je nesređenost načelo lucidnosti. Njegov je zaziv koherencije subverzivan, jer "esej razdire teorije koje su mu blizu; njegova je tendencija uvijek tendencija likvidaciji mnijenja, pa i onoga kojim sam započinjne".⁶⁷ Otud je refleksivna forma *Ispita savjesti* "kritička forma par excellence".⁶⁸ Esejistički subjekt djeluje antimitski jer postoji isključivo u onom promišljenom, to jest razumije istinu samo kao rad bića i djeluje antiznanstveno jer promišlja isključivo ono postojeće, to jest razumije rad bića kao istinu. Takav odnos radikalno mijenja metodološki obzor razumijevanja subjekta.

Kao prvo, subjekt više nije primoran posredovati se u metajezičnom diskursu koji pretpostavlja uvjete stvaranja i upravlja njezinim učincima. Esej eksperimentira u mreži subjektivnih preoblikovanja i umjesto simulirane, pret-postavljene metodologije posreduje superstrukturu kao infrastrukturu. Esej ništa ne izostavlja, jer ništa ne pretpostavlja. Zato je njegov eksperiment tako bogat improvizacijama, uvertirama, digresijama. To su sve razvojni elementi mislećeg čina:

"Moja mi se gazdarica čudi, što sam još u sobi, dok ovo pišem, te mi kuca na vrata. Ona me upozorava na to, da su četiri sata, pa je zapanjena, kako nijesam izašao da jedem. Ja je mirim, da nijesam gladan, no ona se ipak vrpolji, jer ne može da pojmi ovoga žara ... No, dakle, ja zaboravljam da se tu radilo o nekom ručku i pišem dalje. Već se smrkava, jer je teško naoblačeno. Ja slušam, kako moje pero škripi po hartiji, i veselim se, što sam iza dugoga razmaka kada sam već od gnjeva - od gnjeva a ne od nemoći - htio prestati da pišem opet osjetio ne potrebu no nuždu i neizbježivost da mrčim hartiju."⁶⁹

Kao drugo, subjekt više nije primoran posredovati se u spekulativnom diskursu koji pretpostavlja logiku stvaranja i nadzire njezine učinke. Esejistički subjekt proizvodi infrastrukturu čime se premošćuje jaz između onoga čime se proizvodi i onoga što se proizvodi. Esej nije tek puki izljev spontaniteta, niti *ad hoc* analiza voljom ili interesom opskrbljenog pojedinca,⁷⁰ on je naime komunikativna praksa kojom subjekt pristupa svijetu i tako proizvodi sporazumijevanje.

---

67 THEODOR ADORNO, "Esej o eseju", u: *nav. dj.*, str. 31.

68 *Isto*, str. 31.

69 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 116.

70 I ovdje je riječ o kritičkom činu par excellence: "Slobodu koja moderna uzima kao svoju i bezuvjetnu, esej prepušta igri slučaja. Tako se ono što predstavlja najdalji i najradikalniji kritički doseg eseja čini kao nepodnošljiva i proizvoljna afektacija subjekta" (JELA SABLJIĆ VUJICA, *Teorija i geneza eseja*, FFSUM, Mostar, 2018., str. 79).

Misliti znači sporazumijevati se:

"Misao je sama po sebi uživanje, ali uživanje, koje nije sasvim sebično i koje traži da se kadikad od njega odmaramo. Misliti, razmišljati, premišljati se znači i domišljati se, naime na koncu stvarati hipoteze o mogućnostima praktičkih preduzeća i pothvata. Nije dakle važno samo da mislim, nego i to, da svoju misao upravim nekomu živomu, dostojnom ili korisnom predmetu."⁷¹

Tako se unutarnji prijemor *Ispita savjesti* u isto vrijeme i izlaže i oblikuje. Iskušavanje savjesti, ispitivanje savjesti, "traženje izraza, uporišta"⁷² i "male, privremene sinteze"⁷³ ukazuje na prijemor, ali ga i produbljuje. Drukčije i ne može biti. Forma refleksije koja se upliće u sadržaj asimilira kriznu supstancu. Refleksivna forma koja se rastvara u sadržaju komunicira kriznu supstancu. *Ispit savjesti* je dokument krize, mutna, somnambulna skica, i, stoga, dokument kritike. On djeluje kritički upravo tako što otvara prijemor:

"Jer ja sam mrtav, čitatelji, ako to ne znate: ja sam mrtav; ja počivam dublje u svojoj pečali i bijedi, nego li je Lazar počivao u grobnici ... Augustin Ujević je odista umro, i ovaj čovjek koji diše u njegovoj lešini i navlači na se njegovo odijelo, jeste samo njegov neki prisni prijatelj ili čak sekretar, koji zna izvjesne njegove tajne, ali nije on."⁷⁴

Drugim riječima: ako subjekt promišlja tako što se kreće infrastrukturom, tako što upija, ne znači li to da i sa snagom uviđanja, on upija i slabost uviđanja? Ako se mora posredovati da bi se razumio, ne znači li to da on time zaprima i samu stihiju posredovanja? Ne ispija li on tako otrov koji ga ubija tako što ga liječi? Naposljetku, subjekt je jedna drama.

6. Zaključak

Ujevićev *Ispit savjesti* nedvojbeno ostaje nesređen, nerazriješen, prijemoran. Pjesnik ne uspijeva obnoviti sliku svijeta, ne uspijeva stvoriti svoj filozofski sustav niti malu, privremenu sintezu, "pa makar ona vrijedila samo mjesec dana".⁷⁵ Na kraju ostaje mutna, somnambulna skica, "s mnogo trzaja, vrlo nervozna".⁷⁶ Stoga se s pravom *Ispit savjesti* može razumjeti kao krizni dokument. On upućuje na krizu

71 T. UJEVIĆ, *Ispit savjesti*, str. 113.

72 *Isto*, str. 86.

73 *Isto*, str. 87.

74 *Isto*, str. 124-125.

75 *Isto*, str. 87.

76 *Isto*, str. 134.

samoodređenja koja zahvaća diskurzivnu praksu, kao i duhovno raspoloženje "poslije preloma". Načini na koji subjekt pristupa svijetu radikalno se dovode u pitanje, isto kao i načini na koji subjekt pristupa sebi. Sve je to nazočno u pjesnikovu zazivu koherencije, traženju izraza i uporišta. Utoliko je *Ispit savjesti* dokument vremena. No, njegov radikalizam ne zastaje na negaciji prethodnih odnosa posredovanja, nego, s jedne strane, neprestano radi na reviziji norme koja se upliće u formu refleksije, a, s druge, stvara eksperimentalne spojeve koji konkretiziraju novu posredničku praksu. Utoliko je *Ispit savjesti* dokument kritike.